

Recenze knihy J. Vaculíka „České menšiny v Evropě a ve světě“

Tereza Kušniráková

Abstrakt:

Kniha *České menšiny v Evropě a ve světě* profesora historie z Masarykovy univerzity v Brně Jaroslava Vaculíka je výstupem autorova více jak třicetiletého studia migrace Čechů a jejich usidlování mimo české území. Jedná se o ambiciózní a v dané oblasti nejkomplexnější publikaci, jejímž cílem je zprostředkovat čtenáři podrobný obraz o krajanské emigraci od 16. století dodnes.

***

Kniha *České menšiny v Evropě a ve světě* si klade za cíl seznámit čtenáře s historií české emigrace od 16. století až do současnosti. Tento cíl se autorovi podařilo naplnit na téměř tři sta stranách textu doplněného o schématické mapy, ilustrace a ukázky z denního tisku a soudobé reklamy z Krajanského archivu Náprstkova muzea v Praze.

Publikace podrobně líčí historii krajanské migrace, osudy, vývoj a podobu krajanských komunit v sedmadvaceti evropských¹ a jednadvaceti mimoevropských zemích². Důraz je kladen zejména na období od poloviny 19. století do nástupu socialismu v roce 1948 v Československu a dále na současnou podobu jednotlivých krajanských komunit. Autor se zabývá zejména migrací kolektivní, která vedla k utváření českých enkláv v jinonárodním prostředí.³ Čtenář se tak dozví, kam odešlo 1,2 milionů osob, které se z českých zemí vystěhovaly v období do první světové války. Za jakých podmínek, v jakém počtu a kdy se tito lidé vraceli, a které historické události (z těch méně samozřejmých např. schválení

¹ Belgie, Bělorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Dánsko, Finsko, Francie, Chorvatsko, Itálie a Vatikán, Irsko, Lucembursko, Maďarsko, Moldavsko, Německo, Nizozemsko, Norsko, Polsko, Rakousko, Rumunsko, Rusko, Slovensko, Slovinsko, Srbsko, Švédsko, Švýcarsko, Ukrajina, Velká Británie.

² Alžírsko, Argentina, Austrálie, Brazílie, Čína, Egypt, Etiopie, Francouzská Polynésie a Nová Kaledonie, Chile, Izrael, Jihoafrická republika, Kanada, Kazachstán, Kyrgyzstán, Mexiko, Nový Zéland, Paraguay, Spojené státy americké, Turecko, Uruguay, Venezuela.

³ Během období, kterému se autor věnuje, došlo k zásadním změnám v geopolitickém uspořádání nejen v Evropě. Mnozí z českých krajanů v minulosti odcházeli do lokalit, které v té době byly součástí téže země, ale dnes se jedná o samostatný stát. Např. Banátští Češi v Rumunsku nebo Češi v Chorvatsku – bývalé území Rakousko-Uherské monarchie.

přistěhovaleckého zákona v Argentině v roce 1876 či zavedení kvótního systému v USA) tyto procesy ovlivňovaly.

Obsah publikace je členěn do dvou samostatných celků. První oddíl na několika málo stranách nastiňuje vývoj české emigrace od 16. do 20. století a zasazuje jej do širších historických souvislostí, na jejichž základě autor krajanskou migraci rozdělil do tří typů podle převažujícího motivu k odchodu - náboženského, sociálně ekonomického či politického. Dále tyto tři kategorie autor dělí podle toho, kam, kdo (podle vyznání, socioekonomického statusu a politické orientace) a v jakém počtu odcházel. Nejvíce prostoru je pak věnováno hromadné emigraci, která v českých zemích započala v 50. letech 19. století. „Centry exodu bylo zvláště Plzeňsko a Pardubicko“, odkud odcházeli nádeníci, služky, řemeslníci a řemeslničtí tovaryši zejména do Ameriky. „Naproti tomu třetina východočeských emigrantů odcházela na slovanský jih – do Chorvatska, Slavonska, Srbska a Banátu. Do Uher směřovala nejchudší složka vystěhovalců, která neměla prostředky na drahou cestu do Ameriky.“

Druhý oddíl, který tvoří převážnou část publikace, se zaměřuje na jednotlivé migrační vlny a formování krajanských komunit v jednotlivých zemích světa, které jsou rozdělené na země evropské a neevropské a jsou seřazeny podle abecedního pořádku. Každé z osmačtyřiceti zemí je věnována samostatná podkapitola. Z evropských zemí jsou nejdetailněji zpracovány Chorvatsko, Polsko, Rumunsko, Rusko a Ukrajina. Z neevropských je pak zájem především zaměřen na krajany usídlované ve Spojených státech amerických. Abecední pořádek a systém, kdy každý stát je zpracován v jedné kapitole, vede k lepší přehlednosti, ale neposkytuje komplexní pohled a vytrhává jednotlivé komunity z prostorových vazeb mezi sousedními regiony. Vhodnějším řazením kapitol/států v knize by mohlo být seskupení podle regionů nebo společných charakteristik krajanských komunit.

Všechny podkapitoly v druhé části knihy jsou strukturovány stejně. V úvodu každé podkapitoly jsou nejprve nastíněny počátky migrace na území daného státu, hlavní motivy k výběru této země pro život, společné charakteristiky migrantů (zejména socioekonomický status a charakter a lokalita původního prostředí), prostředí, v jakém se usídlovali (městské nebo venkovské), a ekonomické aktivity. Autor poukazuje na fenomén spojený s českou migrací, kterým bylo šíření know-how v oblasti potravinářského průmyslu a zemědělství, podrobně přibližuje zřizování podniků (zejména pivovarů a cukrovarů) a vliv české agrotechnologie na rozvoj regionů.

Úvodní popis je doplněn o výčet movitého a nemovitého majetku, a o to, jak se jeho charakter a rozsah proměňoval v čase. Dále je pozornost věnována formování komunit a krajanským aktivitám (zakládání různorodých kulturně-společenských zájmových spolků, tělovýchovných jednot Sokol, knihoven, českých škol nebo doplňovacích tříd) a do jaké míry se tyto instituce podílely na formování národního povědomí komunit. Vývoj počtu členů jednotlivých krajanských spolků nebo i počet českých publikací v krajanských knihovnách je sledován s detailní přesností. Pozornost je věnována i politické aktivitě českých krajanů. Ti založili

např. Československou stranu lidovou v Rakousku nebo Československou pokrokovou stranu rolnickou v Chorvatsku.

Podle velikosti a významu české komunity v jinonárodním prostředí autor věnuje prostor mapování vývoje krajanské populace podle jednotlivých censů a dává je do souvislosti s politickými, sociálními a ekonomickými událostmi. U nejpočetnějších komunit (převážně pak u komunit v Chorvatsku, Polsku, Rumunsku, Rusku, USA a na Ukrajině) je vedle změn velikosti populace sledován i proces adaptace na nové prostředí a sžívání se s místním obyvatelstvem, popř. se zástupci dalších imigračních skupin, zejména pak Němci. Autor hledá styčné plochy, které zástupce jednotlivých skupin sblížovaly, a naopak rozdíly, které sehrály roli bariér v procesu asimilace. Zdůrazňuje roli, kterou v procesu asimilace sehrálo náboženství. Většina Čechů se hlásila ke katolickému vyznání, proto asimilace v zemích s pravoslavným křesťanstvím probíhala pomaleji než v zemích katolických. Autor uvádí, že na Balkáně byl u Čechů „vliv srbský a rumunský poměrně malý vzhledem k odlišnému náboženství a rozdílné kulturní úrovni. Ale naopak byl silný vliv benátských Němců“, s nimiž Češi měli často společné bohoslužby. Míra a podoba adaptace je hodnocena především skrze vlastní identifikaci krajanů s českou etnicitou, kterou imigranti uváděli ve sčítání lidu, ale také na základě aktivního užívání českého jazyka v domácnosti a ve veřejném kontaktu nebo počtu smíšených sňatků. Především u balkánských zemí autor poukazuje i na genderové aspekty české migrace, zejména pak vliv genderu na následné návraty do původní vlasti, jejichž možnost byla přímo ovlivněna etnicitou manžela české ženy. Role žen při zachování kulturních hodnot a českých, resp. moravských tradic, mají v textu také své prominentní místo.

Největší důraz je však u každé podkapitoly kladen na návraty českých krajanů do vlasti, především pak na reemigrační programy zaštitěné a financované československým státem, které byly zaměřené na přesídlování celých vesnic zpět do Československa. Zejména po skončení druhé světové války zasáhly celou Evropu masivní přesídlovací programy, během nichž se Československo, které v té době vykazovalo nedostatek pracovních sil, obzvláště pak v zemědělství a některých odvětvích průmyslu, zaměřovalo na návratové programy nemajetných krajanů, kteří byli ochotni pracovat jako námezdní síla. Autor přibližuje s obdivuhodnou přesností podmínky reemigrace a ustavování přesídlovacích komisí, převodu peněz, movitého a nemovitého majetku či dělení nákladů na reemigraci mezi zemi opouštěnou a Československo. Odkrývá až šokující pozadí vyjednávaných smluv a doslova „handlování“ o nejschopnější migranty, které některé státy odmítaly propustit ze svého území. Zejména vlády Balkánských zemí hodnotily české přistěhovance podle jejich prospěchu pro národní ekonomiku a do repatriačních programů odmítaly zařadit intelektuály a úspěšné podnikatele. Proto se reemigrace týkala zpravidla nemajetných, tedy těch nejchudších. Jednou z praktik, která zabraňovala odjezdu majetných, bylo odmítání odkupu jejich majetku, zákaz vývozu „živého a mrtvého inventáře“ a hrozba propadnutí veškerého majetku při opuštění hostitelské země.

Chronologicky na den přesně jsou uváděny počty odcestovaných lidí, hospodářských zvířat, zavazadel, odbavených vagónů a letadel, jsou popsány trasy, kterými zpětná migrace vedla, a jak krok po kroku probíhala. Jednou z nejdramatičtějších byla reemigrace z Rumunska, kde česká menšina žila v neuspokojivých sociálních i ekonomických podmínkách. „Rumunští Češi a Slováci byli tlačeni k reemigraci rumunskými spoluobčany, kteří v jejich odchodu viděli možnost výhodného získání zanechaného majetku. (...) Vzhledem k špatným hygienickým podmínkám bylo však nutno stovky reemigrantů odlišit a zbavit svrabu. Polovinu reemigrantů považovali za bacilonosiče. Experti ministerstva vnitra nepřetržitě prověřovali vesnici za vesnicí. Prověřování spočívalo ve zjišťování totožnosti, vzhledem k obvyklé absenci dokladů svědeckými výpověďmi. Dále se ověřovala národnost, a to posuzováním znalosti jazyka.“ Reemigrace probíhala chaoticky, bylo mnohem více zájemců než nasmlouvaných transportů, což vedlo k nepokojům a k výhrůžkám, že „krajané se usadí v sídle komise a neodejdou, dokud nebudou odvezeni do ČSR.“

Vlivem událostí z února 1948 a srpna 1968 v Československu nastaly další vlny emigrace, které přiváděly nové Čechoslováky do zemí, kde se už krajané vyskytovali a často byli zcela integrováni do společnosti daného státu. V závěru kapitol týkajících se zejména států, které se staly typickým cílem těchto politických migrantů, autor uvádí počty nově příchozích a popisuje vztah „starousedlíků“ vůči „osmačtyřicátníkům“ a „osmašedesátníkům“, který nebyl vždy optimální, jak nasvědčuje fakt, že tisíce nově příchozích zakládali nové spolky, jelikož ty dosavadní je vesměs odmítaly. Samotný závěr podkapitol zpravidla přibližuje současnou situaci krajanských komunit v dané zemi, kulturní aktivity, festivaly a podobu vazeb s Českem.

Popisný charakter historiografického přístupu je vlastní celému textu, autor nenabízí hodnocení diskutovaných témat, např. přesídlovacích programů, ani hlubší analýzy zabývající se např. vlivem existence krajanských enkláv v různorodém prostředí na utváření transnacionálního sociálního pole. Práce na druhou stranu poskytuje jedinečné a detailní zarámování do širších historických souvislostí, které přímo ovlivňovaly podobu, směr a sílu jednotlivých emigračních i imigračních proudů.

Je velikou škodou, že hlavním těžištěm knihy jsou faktografické údaje a že příběhy vlastních krajanů nebo segmenty denního tisku, které je přibližují, představují pouze doplněk. Data z censů, matrik a databází reemigračních komisí jsou obsažena pouze v textu a nemají žádnou grafickou oporu, a proto působí velmi nepřehledně. Totéž se týká i zdrojů dat a literatury, které nejsou přímo v textu uvedené, a pro toho, kdo by se chtěl dané krajanské komunitě hlouběji věnovat, i velmi těžko dohledatelné. Dalším negativem je absence kvalitních kartografických ilustrací, které by blíže upřesnily polohu jednotlivých lokalit. Na druhou stranu doprovodné fotografie vykreslují realitu každodenního života českých krajanů a přibližují text čtenáři hloubkou svého obsahu.

Publikace *České menšiny v Evropě* a ve světě má velký potenciál zaujmout pozici základního odrazového můstku pro studium české emigrace a krajanských komunit, který byl dlouhou

dobu nejen odborné, ale i široké veřejnosti dlužen. Může posloužit badatelům, učitelům středních škol, stejně jako široké veřejnosti.

Vaculík, J.: České menšiny v Evropě a ve světě. Libri, Praha 2009, 319 s.

Info o autorce:

Autorka je studentkou oboru sociální geografie a regionální rozvoj na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde se zaměřuje na psychologické aspekty mezinárodní migrace a adaptace cizinců na nové prostředí.